

Mogelijkheden en grenzen van een historisch-woordgeografisch onderzoek, geïllustreerd aan de Wachtendonckse Psalmen

door

DR. L. DE GRAUWE
Aspirant N.F.W.O.

Het is niet de eerste maal, dat voor deze maatschappij een lezing wordt gehouden over historische woordgeografie. Bijna een kwart-eeuw geleden reeds handelde hier mijn leermeester, prof. G. de Smet over de *Geschiedenis en geografie van het werkwoord lijden (pati)*¹ en in 1966 had Ernest Eylenbosch het over *Middeleeuwse woordgeografie*². Als wij A. van Loey mogen geloven³, zouden dit in 1974, samen met een onderzoek van P. Halleux over de woordenschat van drie handschriftengroepen van Tondalus' visioen⁴, de enige historisch-woordgeografische studies zijn, die in de jongste 30 jaar in België zijn verschenen. In genoemd jaar vulde dan dezelfde Van Loey, samen met J. Goossens, een nummer van de *Bijdragen en Mededelingen der Dialectencommissie* (nr. XLV) van Amsterdam, dat de titel „Historische Dialectologie” meekreeg en aspecten behandelt uit de klank- en vormleer. Daarbij heeft Goossens het in het algemeen over „taalgeografie”, waarvan het woordenschatonderzoek slechts een deel vormt, dat blijkbaar vooral met Duitse publikaties vertegenwoordigd is. Daar, bij onze oosterburen, zijn zelfs „Habilitationsschriften” gewijd aan historisch-woordgeografisch onderzoek, op welk terrein duidelijk een enorme vooruitgang is geboekt: men vergelijkte slechts Richard Jordans vrij dun uitgevallen *Eigentümlichkeiten des englischen Wortschatzes. Eine wortgeographische Untersuchung mit etymolo-*

1. *Handelingen der Zuidnederlandse Maatschappij VI* (1952), 67-107.

2. *Handelingen der Zuidnederlandse Maatschappij XX* (1966), 157-172 met een overzicht over vroegere publikaties op dat gebied voor onze taal. Vgl. verder A. van Loey, *Middelnederlandse en moderne dialecten*, in *Album Grootaers*, Leuven 1950, p. 63-69.

3. *Middelnederlandse taalkunde in België in de jongste dertig jaar*, in *Verslagen en Mededelingen van de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde*, 1974, 248-274.

4. *Middelnederlandse woordgeografie. Tondalus' visioen*, in *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* (= *Ts.*) 65, (1947), 287-298.

gischen Anmerkungen (Heidelberg 1935)⁵ met Willy Sanders' recente kanjer *Der Leidener Willeram. Untersuchungen zu Handschrift, Text und Sprachform* (München 1974), waarin evenwel nog andere problemen dan zuiver (woord)geografische ter sprake komen. Nog in 1968 had diezelfde Sanders verklaard dat de historische woordgeografie nog in de kinderschoenen stak⁶. Deze bewering staat te lezen in een oproep om precies vanuit de woordenschat meer licht te laten vallen op de ontstaansplaats van de Oudnederfrankische psalmfragmenten, de interlineaire versie uit de ons door Justus Lipsius bekende, doch helaas verloren gegane Wachtendonckse codex.

Uit Sanders' oproep blijkt reeds voldoende, welk verschil zijn en onze doelstelling vertoont met die van de bijdrage van Goossens en de daar genoemde werken van W. Besch, G. Ising en R. Schützeichel⁷. Het is laatstgenoemde auteurs te doen om het letterlijk en figuurlijk in kaart brengen van woord- en andere taalgeografische verschijnselen, geëxcerpeerd uit lokalizeerbare en dateerbare resp. reeds gelocalizeerde en gedateerde stukken zoals bijbelvertalingen en oorkonden, en wel uit wat we kunnen noemen de „middelperiode”, een term die wij van H. K. J. Cowan, *Ts.* 87, 195⁸ overnemen.

Voor de oude periode liggen de zaken wel enigszins anders. Wat ons hieruit in de volkstaal is overgeleverd, zijn in hoofdzaak vertalingen of parafraseringen van bijbelse en andere kristelijke werken, die qua tijd en plaats vaak moeilijker vast te leggen zijn; men denke bijvoorbeeld aan de ohd. Isidor of de os. Heliand. Daarnaast zijn er wel glossen uit kloosterhandschriften, die aan hun ortografie wel hun streek van herkomst verraden, maar die bij een woordgeografisch onderzoek met de nodige voorzichtigheid te beoordelen zijn. Immers, glossen en glossaria werden wel in scriptoria van andere dialectgebieden afgeschreven, maar de woorden werden vaak alleen ortografisch aan het systeem van de bewerker aangepast. Relevant kunnen dus alleen die gevallen zijn, waarin een adaptor ook lexikaal veranderd heeft. Dat meestal geen onberis-

5. Zie verder O. Funke, *Altenglische Wortgeographie. Eine bibliographische Übersicht*, in *Anglistische Studien. Friedrich Wild zum siebzigsten Geburtstag* (= Wiener Beiträge zur englischen Philologie LXVI), Wien/Stuttgart 1958, p. 39-51.

6. *Zu den altniederfränkischen Psalmen*, in *Zeitschrift für deutsches Altertum und deutsche Literatur* (= *ZfdA*) 97, (1968), 81-108, hier p. 104. Zie zijn beschouwingen over de stand van zaken op dat gebied in *Der Leidener Willeram*, p. 122v.

7. J. Goossens, *Historische en moderne taalgeografie*, in *Bijdragen...* XLV (1974), 14-33. 35v. W. Besch, *Sprachlandschaften und Sprachausgleich im 15. Jahrhundert*, München 1967. G. Ising, *Zur Wortgeographie spätmittelalterlichen deutscher Schrift-dialekte*, 2 Teile, Berlin 1968. R. Schützeichel, *Mundart, Urkundensprache und Schriftsprache. Studien zur Sprachgeschichte am Mittelrhein*, Bonn 1960.

8. *Oudnederfrankische varia*, in *Ts.* 87 (1971), 184-203.

pelijke vertaling, die naam waardig, tot stand kwam, schijnt in de oude periode – en zelfs nog in de middelperiode – niets uitzonderlijks te zijn geweest; het resultaat was gewoonlijk een mengeling van vreemd en inheems taalgoed. Een paar bekende voorbeelden van ohd.-nd. mixta zijn het Hildebrandlied en de Leidse Willeram⁹.

Een ander nadeel dat de oude periode oplevert, is het allesbehalve fijnmazige net van scriptoria of „Schreiborte”, waaruit bovendien slechts schaars en fragmentarisch materiaal tot ons is gekomen in verhouding tot wat er eens aanwezig moet zijn geweest. Het is dus niet altijd mogelijk, samenhangende verbreidingsgebieden aan te wijzen; bepaalde woorden komen slechts één of een paar keer verstrooid voor in bepaalde bronnen, talen of dialecten; hier kan een relict, een taalkundig boven water gebleven eilandje in het spel zijn, of valt aan polygenetische, of nog, aan gelegenheidswoordvorming te denken.

Nieuwe vondsten – waarop de wetenschap trouwens alleen maar kan en moet hopen – kunnen het beeld dan ook grondig wijzigen. Des te meer is het dus van belang, met *alle* gekende vindplaatsen rekening te houden en ze te specificeren naar tijd en plaats van redactie. Men zal begrijpen, dat een etiket als „Oudhoogduits” zonder meer nietszeggend is, wanneer deze benaming niet verder in tijd en ruimte gedifferentieerd wordt.

Verdere problemen liggen op het vlak van de tekstkritiek, daar niet zelden met corruptelen valt af te rekenen, en van de semantische interpretatie. Zeker, het vaak ten grondslag liggende Latijn kán uitsluitel geven, maar dit is niet altijd het geval; het is immers zeer de vraag, hoe onze voorouders de Latijnse teksten en woorden hebben geïnterpreteerd. Meestal vindt men de oplossing dan wel in parallellen in de Germaanse talen zelf. Zo is het bijvoorbeeld duidelijk, door vergelijking met verwante Germaanse formaties, dat Oudnederfrankisch *ouifard* in Wachtendonckse Psalm 67,28 een rechtsterm is, die ‘overtreding’ betekent, hoewel in de Latijnse tekst sprake is van ‘mentis excessus’, d.i. van ‘buiten zichzelf zijn’. Dergelijke voorbeelden zou men gemakkelijk kunnen vermeerderen: de glossen wemelen van de misverstanden! Indien ons nu echter zowel van het Latijnse als van het Germaanse woord de juiste zin ontsnapt, is het niet verwonderlijk dat een in feite „hermeneutische cirkel” zich aan ons denken opdringt!

Ondanks deze leemten en obstakels is men er niet voor terug-gedeind, al dan niet expliciet woordgeografische en woordhisto-

9. Vgl. nog W. Sanders, *Oudnederlands*, in *Ts.* 88 (1972), 161-177, hier p. 171v., A. van Loey, *Altniederländisch und Mittelniederländisch*, in *Kurzer Grundriss der germanischen Philologie bis 1500*, hg. von L. E. Schmitt, Berlin 1970, p. 253-287, hier p. 256.

rische monografieën op te stellen, die het oude Kontinentaalwestgermaans uit de nevelen bedoelden te halen. Gelukkig is de overlevering nog omvangrijk en gevarieerd genoeg om inderdaad nog enige geleiding en evolutie te laten doorschemeren. De lijst van de studies is lang en men kan ze raadplegen bij A. Bach, *Geschichte der deutschen Sprache*, ⁹Heidelberg 1970, p. 136v.v. 508v.¹⁰. De in het begin genoemde bijdrage van G. de Smet is er een van. Wij willen hier nochtans niet nalaten te wijzen op drie toonaangevende publikaties, die sedert hun verschijnen het geraamte hebben geleverd, waaraan de woordgeografische opbouw van de oude Germania kon worden voltrokken; het betreft de zorgvuldige materiaalverzameling van E. Gutmacher, *Der wortschatz des althochdeutschen Tatian in seinem verhältnis zum altsächsischen, angelsächsischen und altfriesischen*, in *Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur* (= PBB) 39, 1914, 1-83.229-289; dit artikel legde de basis voor W. Braunes meesterlijk opstel *Althochdeutsch und Angelsächsisch*, in PBB 43, 1918, 361-445 en voor Th. Frings' kapittel *Angelsächsisch, Althochdeutsch, Gotisch in Germania Romana I*, ²Halle/Saale 1966.

Het onderzoek is reeds in zoverre gevorderd, dat deze studies een niet nader gelokaliseerd of gedateerd taaldokument helpen situeren, zoals Sanders dat voor de Leidse Willeram en wij voor de Oudnederfrankische Psalmen hebben gedaan. Hier gebeurt dus inderdaad het omgekeerde van wat bij Goossens, Besch e.a. het geval is. Om hierbij nu niet in een vicieuze cirkel te geraken, is het noodzakelijk, het bewuste dokument resoluut tussen haakjes te plaatsen en die bronnen te ondervragen, welke op een zo nauwkeurig mogelijke situering in tijd en ruimte aanspraak maken. In het licht van wat hierboven over de oude literatuur is gezegd, lijkt dit wel een hachelijke onderneming; de vrees is immers niet ongegrond, dat geen enkele bron qua lexikale „Bodenständigkeit” zuiver op de graat is. Toch lijkt mij ook hier, om het met Goossens, *t.a.p.*, p. 33 te zeggen, een absoluut pessimisme niet gerechtvaardigd. Bemoedigend is in dit opzicht de vaststelling, dat regionaal beperkt woordmateriaal zich niet zelden door de eeuwen heen voortsleept tot in de moderne dialecten, soms met oningekrompen grenzen, soms in verschrompelde of uiteengevallen relictgebieden. Hiermee wordt Goossens' opmerking bevestigd, dat „over de verhouding van dat (t.w. historisch) materiaal tot de dialecten van dezelfde tijd... in de regel slechts een vergelijking met de moderne

10. Van de jongste werken vermelden we graag H. Burger, *Zeit und Ewigkeit*, Berlin/New York 1972 en H. H. Munske, *Der germanische Rechtswortschatz im Bereich der Missetaten I*, Berlin/New York 1973.

dialecten iets (kan) geconcludeerd worden" (Goossens, *t.a.p.*, p. 33).

* * *

Deze metodologische gezichtspunten nu hebben ons voor ogen gestaan bij een onderzoek der Wachtendonckse psalmfragmenten. De ontdekking van deze brokstukken in de vorige eeuw, de bloeitijd van de filologie, trok de aandacht van menig Duits én Nederlands geleerde, daar de taal waarin zij waren gesteld vooreerst een duidelijk oud karakter droeg – men kent immers genoeg de historische belangstelling van die tijd –, en vervolgens op het Nederfrankische, in mindere mate ook op het Middelfrankische gebied wees. Zowel voor de Nederlandse als voor de Duitse filologie en taalkunde bleken zij dus hun belang te hebben. De Wachtendonckse fragmenten vertonen inderdaad het merkwaardige verschijnsel, dat de eerste negen psalmen een in hoofdzaak oudmiddelfrankisch dialect representeren, terwijl de overige, met inbegrip van de bijbehorende hymnen of cantica en symbola, voornamelijk in het oostelijk Oudnederfrankisch geschreven zijn. Let wel, voornamelijk, daar er in dit tweede gedeelte vormen zijn aan te treffen, die blijkens hun konsonantisme, vokalisme en/of flexie Middelfrankisch zijn. Hieruit besloot Willem Lodewijk van Helten eind vorige eeuw terecht, dat het oudnederfrankisch (onfrk.) psalterdeel een bewerking is van een Middelfrankische (mfrk.) legger of „Vorlage”, waaruit nog enkele „residua” waren blijven staan¹¹. Omgekeerd heeft in veel recentere tijd Willy Sanders gewezen op reeds onfrk. elementen in de mfrk. beginpsalmen¹². Zo drong zich al met al de gerechtvaardigde konklusie op, dat de Wachtendonckse psalmfragmenten, zoals wij ze nu kennen, het werk zijn van één man, en wel een Nederfrank, die reeds in de beginpsalmen een bewerking in zijn eigen idioom op het oog had, doch zich slechts langzamerhand van de mfrk. grafieën, vormen en woorden van zijn Vorlage losmaakte. Aldus Sanders, *ZfdA* 97, 84.98, wiens opvatting naar ons gevoelen ongetwijfeld juist is, maar – zoals we nog zullen zien – nog fijner kan genuanceerd worden. Het graduele omzettingsproces waarvan sprake, is trouwens niet alleen formeel, d.i. fonologisch en morfologisch, doch ook lexikaal duidelijk aanwijsbaar. Wij vonden het daarom zeer wenselijk, de onfrk. woordvoorraad uit de Psalmen zo nauwkeurig mogelijk te situeren in de

11. *Een en ander over en naar aanleiding van de Oudnederlandsche Psalmvertaling*, in *Ts.* 15 (1896), 146-171, hier p. 154. Ook in *Dez.*, *Die altostniederfränkischen Psalmenfragmente, die Lipsius'schen Glossen und die altsüdmittelfränkischen Psalmenfragmente* (voortaan afgekort: *Psalmenfragmente*), Groningen 1902, nadruk New York/London 1969, p. 4-11.

12. *ZfdA* 97, 84v.v.

ruimte (dus : lokalisering) alsmede in tijd en in verhouding tot de mfrk. interpretamenten. Het kader waarbinnen deze situering te voltrekken was, omvat het gehele Germaanse taalgebied en dito taalgeschiedenis, daar alleen deze in staat zijn, een afdoend antwoord op onze vraagstelling te geven.

Totnogtoe waren de uitspraken der geleerden over de woordenschat van de Wachtendonckse Psalmen al te summier en verscheidene ervan dienden door ons geheel of gedeeltelijk te worden gefalsifieerd. De eerste opmerking over het lexikon van onze onfrk. fragmenten stamt van Van Helten, die vond dat er uitsluitend van een bewerking in grammatikaal, niet in lexikologisch opzicht sprake was¹³. Hij legde daarbij een uitgebreide lijst aan van woorden die „voorzover onze kennis strekt, niet in het Middelnederlandsch (ook niet in het oostelijk Mnl.) worden gevonden, doch (casu quo in een hd. vorm omgezet) als elementen van den ohd. of mhd. woordenschat zijn aan te wijzen”¹⁴. Hij werd aangevallen door P. J. Cosijn, die vooreerst van mening was, dat vele van die woorden eens goed onfrk. kunnen geweest zijn, en vervolgens ook op enkele specimina wees, die uitgerekend alleen in het Noordwesten, d.i. in het Oudsaksisch en/of Oudengels terug te vinden zijn¹⁵. Van Helten wist hierop niet veel meer te repliceren, dan dat het hier een kwestie betrof „qu'il est facile de discuter, impossible de trancher”¹⁶. Erik Rooth hield echter vast aan het hgd. karakter van Van Heltens lijst en voegde er zelfs nog twee woorden bij¹⁷.

De kwestie van de woordenschat werd dan opnieuw aan de orde gesteld door Sanders in een pleidooi voor nadere lokalizatie der nfrk. Psalmen aan de Nederrijn¹⁷ en niet in Zuid-Limburg, zoals H. K. J. Cowan wilde¹⁸. Sanders zelf is op deze kwestie niet dieper ingegaan, zodat wij deze taak op ons hebben genomen.

Bij welke bronnen nu zijn we te rade gegaan om een beeld te krijgen van de woordgeografische situatie in de oude Germania? In de eerste plaats natuurlijk bij de Oudhoogduitse en Oudsaksische, zowel de samenhangende teksten als de glossen, die gelukkig voor het grootste gedeelte gepubliceerd zijn. Verdere vergelijkings-

13. *Ts.* 15, 154.

14. *Ts.* 15, 147.

15. *De Oudnederfrankische Psalmen*, in *Ts.* 15, 316-323. Hierbij nog Van Helten, *Nog een en ander over de Oudoostnederfrankische en de Middelfrankische psalmen*, in *Ts.* 16 (1897), 72-79, vooral 75v.

16. *Ts.* 16, 74.

17. *ZfdA* 97, 91-100; zie ook *Dez.*, *Ts.* 88, 167.

18. *De localisering van het Oudnederfrankisch der psalmenfragmenten*, in *Leuvense Bijdragen* 48 (1959), 1-47 en *Nogmaals de localisering van de oudnederfrankische psalmenfragmenten*, in *Leuvense Bijdragen* 58 (1969), 114-132. Cowans jongste voorkeur gaat uit naar een gebied ten zuiden van het huidige Belgisch-Limburg: zie *Ts.* 87, 192. 194. 196v. 200v.

bases waarop speciaal de aandacht werd gevestigd, vormden het schaars overgeleverde Oudnederlands buiten de Wachtendonckse Psalmen, het Middelnederlands als voortzetting van het onfrk., het Oudfrans, waarin vele zogenoemde „Westfrankische” woorden werden ontleend, en de huidige Rijnlandse en Limburgse dialecten. Doch, zoals reeds gezegd, moest in feite rekening worden gehouden met de hele Germaanse overlevering van de aanvang tot heden. Gewapend met dit materiaal moest het toch mogelijk zijn, gehoor te geven aan Sanders' drievoudige oproep in *ZfdA* 97, 103v., de woordenschat der psalmfragmenten te beschouwen onder volgende drie aspecten :

1. verschillende weergave van een zelfde Latijns lemma in het mfrk. en onfrk. gedeelte ;
2. vergelijking van de interpretamenten der Wachtendonckse Psalmen met die van andere middeleeuwse psalters uit het Duitse en Nederlandse taalgebied. E. Rooth en zijn Zweedse leerlingen, later Eggers en Schöndorf hebben namelijk aangetoond, dat onze Wachtendonckse Psalmen het uitgangspunt vormen van een heel stemma van psalters, waaronder hier vooral de Westfaalse te noemen zijn¹⁹ ;
3. studie der hapax legomena, cruces en zelden voorkomende woorden.

Uit ons onderzoek is gebleken dat de onfrk. Psalmen een uitgesproken Frankisch-noordwestelijk taaldokument vormen, m.a.w. zij bevatten woorden die niet in het zuidelijk Hoogduits, wel in het overige Westgermaans gangbaar waren. Daarvan is nog een groot gedeelte evenmin in het Frankische Hoogduits bekend en keert dus uitsluitend terug in talen als het Oudsaksisch, het Oudengels, het overige Oudnederlands, het Oudfries of hun voortzetting. Als typisch Frankische woorden noemen wij slechts onfrk. *prisma*²⁰ 'usura', dat alleen in ohd. *phrasamo* en mnl. *perseme* terugkeert, *râta* 'favus' en wegens zijn suffix *ercetere* 'medicus'. Over de typisch noordwestelijke elementen hebben we het straks nog.

19. Zie E. Rooth, *Eine westfälische Psalmenübersetzung aus der ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts*, Uppsala 1919. Dez., *Studien zu den altniederfränkischen und altwestfälischen Psalterversionen*, Uppsala 1924. N. Törnqvist, *Cod. Pal. Vind. 2682. 1. Eine frühmittelalterliche Interlinearversion der Psalmen aus dem ehemaligen Benediktinerstifte Millstatt in Kärnten*, Lund und Kopenhagen 1934. B. Hellenius, *Ein Wegelebener Psalter vom Jahre 1245*, Lund/Kopenhagen 1944. H. Eggers, *Zwei Psalter des 14. Jahrhunderts*, Berlin 1962. K. E. Schöndorf, *Die Tradition der deutschen Psalmenübersetzung*, Köln/Graz 1967. Zie thans nog J. G. Heymans (ed.), *Psalterium Leningradiense / Het psalter van Leningrad* (= CSSN Series Minor 5/1), Leiden 1973, p. XI.

20. Vormen en vindplaatsen der hier te noemen onfrk. en mfrk. woorden kan men er het best op naslaan in A. Quak, *Wortkonkordanz zu den altmittel- und altniederfränkischen Psalmen und Glossen*, Amsterdam 1975.

Van Heltens lange lijst van zogezegd alleen hgd. woorden (*Ts.* 15, 147v.v.) moest dus drastisch worden ingekort; overgehouden werden nog een aantal begrippen, die meestal uit de Zuidoostelijke klostercultuur stammen. Zij zijn traditioneel erfgoed der psalter- of althans der bijbelvertalingen en verraden – om een woord van E. Rooth²¹ te gebruiken – „weniger Dialekt als Stil”. De beste voorbeelden zijn wel *guolikon* ‘magnificare’ en *kestegon* ‘angere’, een leenwoord uit lat. *castigare*. De onfrk. Psalmen bevatten echter geenszins uitsluitend kloosterjargon; wie de woordvelden i.v.m. concreta als lichaamsdelen, dieren, natuurprodukten, terrein e.dgl. meer bekijkt, merkt al gauw dat hier woorden worden gebruikt, die een regionaal beperkte verbreiding kennen en dus wel degelijk representatief zijn voor het levende onfrk. idioom, men denke slechts aan onfrk. *ûla* ‘olla’, dat ook thans nog alleen Rijlands en Limburgs is. De religieuze taal van onze fragmenten draagt, stratigrafisch beschouwd, duidelijk de sporen van het Karolingisch-Frankisch eklektisme, dat zowel bepaalde Zuidoostelijke (van oorsprong Gotische of Ierse) als Angelsaksische missioneringstermen a.h.w. kongsakreerde. Zo bevatten zij enerzijds de insulaire termen *heilig* en *geist*, anderzijds zuidelijke innovaties als *coron* en *becoron* ‘probare’, *getrôstan* ‘consolari’, *genâtha* ‘misericordia, miseratio’, het reeds genoemde *kestegon* enz. Voor andere taalsferen volgen de onfrk. Psalmen nu eens de moderne en officiële Karolingische terminologie, dan weer – in tegenstelling tot de mfrk. gedeelte – het archaïzerende, nog het langst in het Noordwesten bewaard gebleven woordgebruik, dat zeker van oudsher inheems mag worden genoemd. Zo zorgden de Karolingers bijvoorbeeld voor nieuwe rechtstermen als onfrk. *urkundo* ‘testis’ en *scepeno* ‘iudex’, waarnaast de onfrk. Psalmen nog oude woorden als *geuuitscap* ‘testimonium’ en *duom* ‘iudicium’ bezigen, dit laatste in tegenstelling tot mfrk. *urdeil*.

Dat de onfrk. bewerking dan ook klaarblijkelijk bedoeld is als werkelijke, ja soms als puristische vertaling van een mfrk. Vorlage, is bijzonder goed te merken aan een merkwaardig procédé, dat wij een negental keer meenden te mogen konstateren. Dit bestaat er namelijk in, dat de onfrk. bewerker, bij het begin van zijn zuiver of althans zuiverder nfrk. werk (vanaf ps. 10), er bepaald op uit is, mfrk. woorden door uitgesproken noordwestelijke te substitueren, waarna hij verderop lakser wordt en klakkeloos het interpretament van zijn Vorlage overneemt, dat bovendien ofwel Westgermaans is ofwel zelfs bepaaldelijk Hoogduits. Het mooiste voorbeeld is de vertaling van ‘tribulare’, dat in mfrk. ps. 3,1 door het

21. *Studien...*, p. 27 noot.

Gemeenwestgermaanse *uuîzcinon* wordt weergegeven, dan door het wegens konsonantisme uitgesproken noordwestelijke *aruethan* (ps. 12,5 = gl 36)²² en vanaf ps. 22,5 weer door *uuitonon/-inon/-enon*, waarbij ps. 59,14 **uuittononda* (hs. *uuittonda*) 'tribulantes' met -*tt*- duidelijk mechanische omzetting uit mfrk. -*zc*- of -*zz*- verraadt. Verrassend is wel, dat een identiek psychologisch proces ook voor de Leidse Willeram is gekonstateerd²³.

Zijn de noordwestelijke elementen als *aruithi* 'tribulatio', *uuâl* 'abyssus', *rîth* 'torrens', *âdro* 'diluculo', *eft* 'autem, iterum', *uurisil* 'gigas' en zovele andere voor het allergrootste deel als inheems onfrk. te beschouwen, sommige blijven evenwel hoogst merkwaardig. Van de vier beroemde gevallen, die de geschiedenis van de vakliteratuur als „saxonismen" zijn ingegaan²⁴, zijn naar onze mening *suîtho* 'nimis' en *sûthon* 'ab austro' sterk expansieve ingvaeonismen, die in het idioom van onze bewerker reeds ingeburgerd waren, terwijl *farkûth* 'abominabilis' en *blôtha* 'praeda' als „fertige Formstücke" d i r e k t uit het oe. werden overgenomen. Hetzelfde geldt o.i. van *tôhopa* 'spes', van *âlûhtan* 'illuminare' en misschien van nog een aantal woorden, die enkel in het oe. terug te vinden zijn. Wij overwegen daarom de tussenkomst van een monnik, die ofwel zelf Angelsaks was, of tenminste oe. kende, wat in de Karolingische tijd op het continent geen onbekende figuur zal zijn geweest.

Zien wij in de zopas genoemde woorden dus geen Oudsaksische maar Oudengelse elementen, dan rijst de vraag, wat te denken van bepaalde vormen in de mfrk. tekst reeds, die door Thomas Klein en Arend Quak²⁵ mogelijk voor Oudsaksisch te houden zijn, zodat reeds de Vorlage gemengd mfrk.-os. zou zijn geweest. Bedoelde vormen zijn echter evenzeer op andere wijze te verklaren, hetzij als archaisch hgd., hetzij uitgerekend als Oudnederlands, in welk geval zij dan tot de reeds onfrk. elementen in het mfrk. gedeelte te rekenen zijn.

22. D.i. Lipsiaanse glosse nr. 36 volgens Van Helten, *Psalmefragmente*, p. 59.

23. W. Sanders, *Der Leidener Willeram*, p. 118, 307.

24. Zie P. J. Cosijn, *Tr.* 15, 320, Van Helten, *Tr.* 16, 76, Dez., *Psalmefragmente*, p. 5, H. K. J. Cowan, *Oudoostnederfrankisch of oostelijk Oudnederlands?*, in *Tr.* 71 (1953), 161-182, hier p. 174, Dez., *Leuvense Bijdragen* 48, 26 en 58, 117v., W. Sanders, *ZfdA* 97, 93v.

25. Th. Klein, *Studien zur Wechselbeziehung zwischen altsächsischem und althochdeutschem Schreibwesen und ihrer sprach- und kulturgeschichtlichen Bedeutung*, (Diss.), Bonn 1973, p. 151v.v., A. Quak, *Das Leeuwardener Fragment der sogenannten Wachtendonckschen Psalmen*, in *Amsterdamer Beiträge zur älteren Germanistik* 5 (1973), 33-62, hier 51v. (ook in Dez., *Studien zu den altmittel- und altniederfränkischen Psalmen und Glossen*, Amsterdam 1973, p. 107v.). Het betreft hier vooral een gen. sg. op -*as* en een dat. sg. op -*a* bij de *a*-stammen.

Al het voorgaande mag niet de indruk wekken, dat wij een lokalizing wég van het Saksische gebied voorstaan. De Nederrijn en Limburg hebben, blijkbaar van oudsher, tot op grote hoogte hun lexikon gemeen, tot minder verspreide woorden toe. Er is in feite slechts één woordvorm, die met enige zekerheid voor de Nederrijn pleit, en dat is *olig* voor 'olie'; bovendien wijst onfrk. *-seggan* (in het compositum *farseggan* 'excusare'), althans volgens de huidige isoglosse, op de Nederrijnse kernzone waarin Sanders, *ZfdA* 97, (91-)100 het ontstaan der onfrk. Ps. zoekt. Deze isoglosse was vóór ons nog niet in het onderzoek betrokken.

Ten slotte zegt de lexikologische studie van onze Psalmen ook iets meer over de tijd van hun ontstaan. Zij bevatten namelijk verscheidene eerste attestaties van woorden, als *quezzan* 'allidere', *begerlik* 'desiderabilis', *farderuan* 'perire', en illustreren bovendien een paar keer een eerste semantisch gebruik (zo bij *firinga* 'solemnitas', *fírlic* 'festus' en *ummilda* 'impietas'), wat een jonge datering aannemelijk maakt. Hiermee komt trouwens het moderne karakter overeen, dat Cosijn en vooral Gysseling voor de morfonologische, Johan de Smet voor de syntaktische komponent van onze onfrk. psalmentaal vaststelden²⁶. Zelf opteren wij voor een redactie in de tweede helft van de 9e eeuw. Hierop wijst o.i. ook de ontlening *tôhopa* 'spes', dat in het Oudengels voor het eerst ca. 888 is aan te treffen en na de millenniumwisseling voor het simplex *hopa* wijkt.

Met het voorbeeld van de Wachtendonckse Psalmen menen wij te hebben aangetoond, dat een lexikologisch onderzoek van een taaldokument in woordgeografisch perspectief vruchtbare resultaten kan opleveren voor een betere beoordeling van tijd, plaats en omstandigheden waarin het dokument in kwestie is ontstaan. De historische woordgeografie heeft nog lang niet haar laatste woord gesproken.

26. P. J. Cosijn, *De Oudnederlandse Psalmen*, in *Taal- en Letterbode* 3 (1872), 25-48. 110-124. 257-270, hier p. 258. M. Gysseling, *Op verkenning doorheen het Oudnederlands*, in *Mededelingen van de Vereniging voor naamkunde...* 37 (1967), 77-89, hier p. 79. J. de Smet, *Het subjectspronomen in de Oudnederfrankische psalmfragmenten*, in *Studia Germanica Gandensia* 12 (1970), 145-158, hier p. 157v.